

ТВОРЕННЯ ВІДСУБСТАНТИВНИХ ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 27.

УДК 811.161.2'282.22(477.87)

Фанта О.В. Творення відсубстантивних іменників жіночого роду в українських говорах Закарпаття; 16 стор.; кількість бібліографічних джерел – 30; мова – українська.

Анотація. У статті описані словотвірні типи іменників, утворених від субстантивів за допомогою суфіксів *-ин(а)* та *-иц'(а)*, в українських говорах Закарпаття.

Ключові слова: іменник, словотвір, суфікси *-ин(а)* та *-иц'(а)*, українські говори Закарпаття.

Відсубстантивні, або відіменникові, суфіксальні іменники жіночого роду частіше утворюють типи із такими словотвірними значеннями: 1) назви особи за територіальною чи національною ознакою або за ознакою належності до певного соціального угруповання (*дружина, родина*); 2) назви конкретних понять (назви рослин, різних речей, знарядь, продуктів харчування тощо: *парусина*); 3) одиничні назви (*хлібина*); 4) збірні іменники та демінутиви (*городина, хатина*) [10: 145]. У досліджуваних нами говірках, ці деривати найчастіше утворюються за допомогою суфіксів *-ин(а)*, *-их(а)*, *-иц'(а)*, *-ниц'(а)*, *-инк(а)*, *-н'(а)*, *-ан'(а)*, *-анк(а)*, *-арк(а)*, *-арн'(а)*, *-ачк(а)*, *-к(а)*, *-от(а)*, *-ушн'(а)*, *-шк(а)* та ін. За браком друкованої площі в цій статті розглянемо похідні із суфіксами *-ин(а)*, *-иц'(а)*.

Суфікс *-ин(а)* в українській мові багатозначний і продуктивний. І. Ковалик відносив його до багатозначних афіксальних словотворчих елементів [16: 5, 14]. В.Виноградов, характеризуючи багатозначність суфікса *-ин(а)* в російській мові, виділив кілька категорій його продуктивності: 1) високопродуктивний тип згрубілих і зменшено-пестливих утворень (демінутивів); 2) продуктивний тип одиничних утворень; 3) малопродуктивний тип абстрактних понять; 4) замкнута категорія назв різних видів м'яса [8: 7].

Нерідко суфікс *-ин(а)* “ускладнюється суфіксальними елементами *-н-* та *-ан-* і утворює складні суфікси *-нин(а)* та *-анин(а)*” [2: 130]. Л. А. Булаховський уважав, є “всі підстави гадати, що в суфіксі *-ин(а)* ... збіглися принаймні два давні суфікси: *-ein(ā)* і *-in(ā)*” [7, II: 348].

На думку С.П.Бевзенка, суфікс *-ин(а)* розвинувся з давнього *-in(а)*, який у свою чергу з “походження є складним суфіксом і утворився він на базі давнього *-ї-* та *-ьп (-ипъ < -inǫ)*” [2: 127–128]. Учений уважав, що суфіксом тут виступає формант *-ин-*, а *-а* – показник жіночого роду. “Перехід цих утворень в жіночий рід, можливо, відбувся тут з аналогії до утворень із суфіксом *-ин(а)*, що виступав уже, напевне, на спільнослов'янському ґрунті в утвореннях з абстрактним, а іноді й з конкретним значенням” [ib.: 127–128]. Утворення іменників саме з цим суфіксом у східнослов'янських мовах найпоширеніші.

Про багатозначність та продуктивність суфікса *-ин(а)* писав ряд українських мовознавців. Я.Закревська відзначила факт особливої пошире-

ності суфікса *-ин(а)* ще у давньоруських писемних пам'ятках [14: 51–52]. “В історичних пам'ятках східнослов'янських мов з найдавніших часів простежуються два семантичні підтипи утворень з суфіксом *-ин(а)*: для назв м'яса різних тварин і для номінації шкури або шерсті тварин” [ib.: 51–52].

Г. В. Шумицька характеризує суфікс *-ин(а)* як архаїзовану морфему, “що збереглася в невеликій кількості слів сучасної української літературної мови” [29: 6–7]. У той же час Є. А. Карпіловська навела статистичні дані, що з суфіксом *-ин(а)* у значенні “місце” “налічується близько 1000 слів” [15: 41]. Т. Сіроштан, досліджуючи словотвір іменників місця в українській мові к. XVII – поч. XXI ст., простежила, що лексико-словотвірні типи локативних утворень із суфіксом *-ин(а)* розвивалися як у праслов'янську добу, так і в період к. XVII – поч. XXI ст. В цей час продуктивними були такі словотвірні типи, як “найменування місцин за різними ознаками (за характерними об'єктами, рослинами, за розміром чи конфігурацією тощо)” та найменування “відкритого простору, місцин, на яких відбулися дії стихійних сил природи або людини чи тварини” [26: 10]. З. С. Сікорська, Б. П. Шарпило вважають “периферійним використанням суфікса *-ин(а)* в утворенні слів з негативною оцінкою” [25: 22–23].

Аналіз зібраного нами діалектного матеріалу, дані інших дослідників дають підстави віднести суфікс *-ин(а)* до праслов'янських, “бо найчастіше він вживається в українській, російській, болгарській, чеській, польській та ін. мовах із значенням одиничності” [10: 33]. За його допомогою утворюються іменники також від прикметників, дієслів, числівників. Це ряд множинних іменників, частіше – назви конкретних предметів, рідше – абстрактні назви [30, I: 120; 6: 7]. Така кількість значень, властивих суфіксу *-ин(а)*, свідчить про його продуктивність як в українській літературній мові, так і, зокрема, в говірках. У закарпатських, а також у частині гуцульських говірок суфікс *-ин(а)* є багатозначним, виступає словотворчим формантом в утворенні відіменникових, віддієслівних, відприкметникових іменників різних словотвірних типів. В. В. Німчук, досліджуючи суфіксальний словотвір іменників у верхньонадборжавських говірках Закарпаття, відзначив суфікс *-ин(а)* як продуктивний, який бере участь при творенні іменників жіночого роду [19: 3].

Розглянемо відіменникові типи:

1. Високопродуктивний тип назв конкретних предметів: а) назви одягу та предметів з полотна, волокна: *платина* ‘жіноча хустка’ (Пл, Лз, СП), *хустина* ‘велика шерстяна хустка’ (Дл), *мотузина* ‘мотузки, якими зав’язували онучі перед взуванням у постолі’ (Лз); пор. гуц. *лудина* ‘одяг, вбрання’ [ГГ: 114]; б) назви будівельних об’єктів та матеріалів: *городина* ‘пліт, яким обгороджений город’ (Тс, Чн, Бз; [Сб.: 51]), *сподина* ‘дерев’яна підлога, на яку складали сіно у полі’ (ВВ), *стеліна* ‘стеля’ (ВВ, Вд; [П.Г.: 183]), *плотина* ‘гребля’ [Сб.: 234], *бервіна* ‘колода, деревина’ [Бв.: 33], *ушчина* ‘вулик (загальна назва)’ (Тр). Слово *ушчина* виникло, очевидно, як гіперизм з морфологічними змінами: *ушчина* < *вушчина* < *вошчина*, яке від *воск* ‘віск’ (*лущ* / < *ск*), *кыр’тина*, *кер’тина* ‘купка глини, яку вирих кріт’ (Ск, МР, НБ, ЛП, Нн, ВВ; [Сб.: 142]); пор. гуц. *бан’тина* ‘поперечна балка, що з’єднує крокви’, *диліна* ‘груба дошка, брус’, *помостина* ‘нижня дошка у возі’ [ГГ: 21, 59, 154]; зах. поліс. *коробчина* [Арк., I: 243]; бук. *відоліна* ‘балка’ [СБГ: 54]; в) назви продуктів харчування: *дж’орина* ‘шкварка, піджарений шматок сала’ (Ск, Вш; [Сб.: 63]). Походження слова *дж’орина* не до кінця з’ясоване, можливо, це румунізм. В [ЕСУМ, II: 53] воно пов’язується з українським *жарити*, ‘характер зв’язку неясний’, *мн’акотина* ‘м’якоть’ [Сб.: 175]; г) назви, пов’язані з деревиною: *йаблотина* ‘деревина яблуні’ (КсП; [П.Г.: 232]), *смеречина* ‘гілки ялини’ [Гриц.: 111]; пор. бойк. *бирвіна* ‘відпади дров, дерева в лісі’, *бу’чина* ‘бук’ [Ониш., I: 52, 79]; гуц. *єсїніна* ‘ясеніві дрова’, *ку’тина* ‘кертина’, *ча’тина* ‘свіжозламані гілки хвойного дерева’ [ГГ: 68, 107, 213]; середньонаддніпр. *йагодина* [12: 12]; зах. поліс. *дривина* [1: 105]; г) назви річкових явищ: *жаберина* ‘слизька маса, що утворюється на поверхні стоячої води’, *зворина* ‘стрімкий потічок у міжгір’ї’ [Сб.: 83, 122], *болотина* ‘місце, де багато калюж та боліт’ [Гриц.: 86]; пор. гуц. *кіпніна* ‘місце, де розтанув сніг, проталина’ [ГГ: 94]; бук. *бал’тина* ‘непересихаюче водоймище’ (від *балта* ‘болото, калюжа’ < рум. *baltă* т.с. < псл. **bolto* т.с. [ЕСУМ, I: 128]), *вікніна* ‘копанка’ [СБГ: 23, 53]; д) назви знарядь праці: *бал’тина* ‘сокира’ (від *балта* т.с. < угор. *balta* ‘топір’) (Ск, ЛП, [Сб.: 20]), *мангаловина* ‘рубель’ [Сб.: 167]; пор. середньонаддніпр. *уголина*, *жил’їзна* [12: 12]; е) назви кухонного начиння: *судина* ‘посуд (загальна назва)’ (ВЛ; [Сб.: 345]), *конд’чина* ‘глиняний глечик для молока або рідкої страви’ (Гр; [Гриц.: 159]); пор. бук. *барівчина* ‘барило, бочка для вина, горівки’ [СБГ: 25]; зах. поліс. *бутеліна* ‘пляшка’, *шафина* ‘мисник’ [Арк., I: 40; II: 259].

2. Продуктивний тип одиничних іменників: а) назви конкретних предметів: *галу’зина*, *цур’тина* ‘бідна одежина’, *чапу’тина* ‘суха гілка’ [Сб.: 50, 411, 413], *тайстр’ина* ‘торбина ручної роботи’ (Кл), *верет’чина* ‘спеціальний шматок тканини (рядно), в якому носять сіно’ (Тс; [Сб.: 348]), *пе’рина* ‘велика подушка з пір’я’ (Вш, Ск), *коб’лина* ‘церковний податок’ [Сб.: 145]; пор. гуц. *дран’тина* ‘сорочка’,

ми’щина ‘мисочка’, *фан’тина* ‘одежина, один предмет одягу’ [ГГ: 123, 195]; зах. поліс. *хворостина* [1: 115]; б) назви осіб: *д’ї’тина* ‘дитина’ [Сб.: 66], *чил’а’дина*, *чел’ї’дина* ‘людина, жінка’ (Ск), *уча’рина* ‘жінка, яка зганяла овець з полонини’, жін. до *у’чар* ‘пастух овець’ (Нв); пор. бойк. *бид’лина* ‘худобина’ [Ониш., I: 51]; гуц. *ба’бина* ‘співчутливе про жінку’, *бать’рина*, жін. до *бать’р* ‘гульняй, розпусник, волоцюга, розбишака’, *біля’вина* (від *білявка*) ‘кохана жінка’ [СГГ: 116, 155, 196]; бук. *байстр’очина* ‘позашлюбна дитина’ [СБГ: 22]; в) назви фауни: *мар’жина* (Вш, НБ, Гн, Лз, КсП), *худо’бина* (Ск, Тр; [Гриц.: 20]), *ско’тина* (Дл, Кв, КсП), *бид’лина*, *бид’лина* (Ск; [Гриц.: 20]) ‘худоба (загальна назва)’, *зозу’лина* ‘поет. до зозуля’ (Нв; [Сб.: 97]), *короб’чина* ‘молода корова’ або перен. ‘гарна молочна корова’: *Ї Олексі* ‘добра короб’чина, їта даїє д’вац’їт’ *л’їтру* ‘моло’ка’ (Ск); пор. зах. поліс. *пта’шина*, *кур’чина*, *мура’шина* [1: 107–108].

У деяких випадках, як припускає Л. Дика, суфікс *-ин(а)*, можливо, є структурно зайвим: *скотина*, *мар’жина*, *худобина*; пор. середньонаддніпр. *маку’шина* ‘макуха’, *скотина* ‘скот’ [12: 12].

3. Малопродуктивний (замкнутий) тип назв м’яса, мотивованих найменуваннями тварин: *бар’анина* ‘м’ясо барана’ (ВБ), *ве’рина* ‘м’ясо кабана’ (Лз, КсП; [П.Г.: 21]), *гус’атина* ‘м’ясо гуся’ (Ск, ЛП, МУ), *кур’атина* ‘м’ясо курки’ (Ск, НБ), *пуй’чатина* ‘м’ясо індюка’ [Сб.: 302], *зай’чатина* ‘м’ясо зайця’ [Сб.: 119; П.Г.: 60], *те’л’атина* ‘м’ясо теляти’ (Ск, НБ, ЛП), *сви’нина* ‘м’ясо свині’ (Ск, ЛП, Вш, НБ, Гл, Дл, Бр); пор. гуц. *това’ретина* ‘волове м’ясо’ [ГГ: 185], зах. поліс. *мн’асина* ‘загальна назва м’яса’, *голо’вина* ‘м’ясо голови зарізаної тварини’ [Арк., I: 316; 1: 109].

4. Малопродуктивний тип збірних назв: а) зарості рослини: *берези’на* ‘зарість молоді берези’ (Гд), *терни’на* ‘кущі терну’ (Гр); пор. бойк. *березина* ‘березняк’ [Ониш., I: 49], гуц. *бу’чина* ‘молодий буковий ліс’ [СГГ: 170, 269], *гадабу’рина* ‘поле, де росте картопля’, *сів’бина* (від *сівба*) ‘посіяне зерно’ [ГГ: 42, 170], бук. *бура’чина* ‘листя бураків’ [СБГ: 43], зах. поліс. *волосина* ‘волосся з кінського хвоста’, *бе’резина* ‘вербова роща’, *горо’дина* ‘зеленина городу’ [Арк., I: 70; 1: 107]; б) назви осіб: *ро’дина* ‘родичі’ (Ск); в) назви тварин: *з’вірина* ‘дикі звірі’ [П.Г.: 6].

5. Малопродуктивний тип назв трав, листя, стебел, лушпиння та ін.: *ота’вина* ‘отава, другий укіс’ (Лаз, Бг; [П.Г.: 129]), *бере’жина*, *бере’зина* (від *берег*) ‘трава, яка росте на березі річки’ (КсП; [П.Г.: 12]), *иче’тина* ‘бадиля картоплі’ [Сб.: 427], *пасу’лина* ‘лушпайки квасолі’ (Ск, Нн, ЛП, Кл; [Сб.: 219]); пор. гуц. *на’тина* ‘лобода’ [ГГ: 131], *ба’ніна* ‘трава, що росте на трясовині, багні’ [СГГ: 124]; зах. поліс. *видм’едина* ‘дика конюшина’, *гур’їшина* ‘дика біла конюшина’ [Арк., I: 47; 1: 407].

6. Непродуктивний тип здрібнених іменників: *дору’жина* ‘зменш. до *дорога*’ (Нв), *по’точина* ‘малий потічок’ (Ск), *п’одина* ‘невелика рівнина’, *серпен’тина* ‘мала покручена доріжка’ [Гриц.: 84, 249].

7. Непродуктивний тип метеорологічних і часових понять: *година* ‘гарна сонячна погода; не-погода, дощівка’ (Ск, Вш; [Бв.: 48]), *холодина* ‘холоднеча’ [Сб.: 66]; пор. гуц. *днина* ‘день’ [ГГ: 60]; зах.поліс. *часина*, *мин’ютина* [Арк., II: 247; 1: 107].

Аналіз дериватів із суфіксом *-ин(a)* показує, що на стику морфем можуть відбуватися чергування голосних і приголосних фонем, асимілятивні та дисимілятивні звукові зміни, усичення твірної основи тощо [17: 24]. Різні морфологічні зміни залежать від характеру твірної основи та її кінцевої сполуки. Найпоширенішим явищем, яке відбувається при творенні слів із суфіксом *-ин(a)* – це чергування голосних: /y/, /j/, /o/, /i/ – /o/ (*пліт* – *плотина*, *вушчина* від *віск*, *воск*); приголосних: /z/ – /ж/ (*берег* – *бережина*, *марга* – *маржина*), /k/ – /ч/ (*кондубка* – *кондубчина*) і под.

Творення відсубстантивних дериватів жіночого роду із суфіксом *-иц’(a)* в українській мові є досить поширеним явищем, значного розвитку воно набуло в російській та білоруській мовах [2: 121]. М.Павленко, досліджуючи словотвір білоруської мови, проаналізував близько 40 суфіксів, які беруть участь у творенні іменників жіночого роду, і серед них назвав найбільш продуктивними *-к(a)* та *-иц’(a)*. За допомогою них утворюється більше половини фемінітивів у білоруській мові [21: 11].

Виникнення дериватів із суфіксом *-иц’(a)* сягає праслов’янської доби. Це були в основному відіменникові, віддієслівні та відприкметникові утворення. Праслов’янський суфікс *-ic(a)* виник унаслідок нашарування суфікса *-k(a)* на суфіксальний елемент *-i-*, “яким закінчувалися давні утворення жіночого роду” [30, I: 97–99; 6: 7]. Утворення з *-сь*, *-се*, *-са* (*-ісь*, *-ісе*, *-іса*) є результатом третьої палаталізації.

Щодо продуктивності утворень із суфіксом *-иц’(a)* в різні епохи дослідники висловлювали дискусійні думки. Ряд мовознавців називає цей суфікс непродуктивним. В українській мові із ним утворюються чітко окреслені групи слів – це слова з конкретно предметним значенням, зокрема найменування слов’янських азбук (*глаголиця*, *кирилиця*), а також деминутиви (*копиця*, *палиця* від *копа*, *паля*) [23: 84].

В.Виноградов відзначав, що суфікс *-иц’(a)* зберігає продуктивність лише в утворенні здрібно-песливих форм та в утворенні назв осіб жіночого роду, в решті випадків (напр., в утворенні іменників з негативним значенням) він малопроductивний [8: 6]. Такої ж думки щодо цього суфікса в українській мові дотримувалися А.Мука [18: 157], З.С.Сікорська, Б.П.Шарпило [25: 18], К.Г.Городенська, М.В.Кравченко [9: 164] та ін.

І.І.Фекета свого часу також назвав суфікс *-иц’(a)* малопроductивним. За його спостереженнями, він брав участь в основному у творенні іменників назв осіб жіночого роду і приєднувався “безпосередньо до співвідносних осіб чоловічого роду” [28: 78]. І.Д.Пагиря виділяв суфікс *-иц’(a)* у творенні іменників жіночого роду за видом діяльності або за професією [22: 141]. І.В.Сабадош,

досліджуючи формування української ботанічної лексики писав, що “найпродуктивнішим способом творення нових ботанічних назв у праслов’янській мові був морфологічний, а з його видів перше місце належить афіксації” [24: 15]. Автор перераховує ряд продуктивних суфіксів, за допомогою яких утворювалися нові слова, а серед них називає також і *-ic-a* [ib.: 16]. Л.В.Дика назвала його продуктивним у творенні назв конкретних предметів іменників жіночого роду (*с’инуїц’иц’а*, *бит’іл’ниц’а*) [12: 11–12]. Г.В.Шумицька, характеризуючи словотвір апелятивних іменників у північнолемківських говірках, виявила продуктивність суфікса *-иц’(a)* та його похідних у назвах осіб жіночої статі та у неособових назвах жіночого роду [29: 6–9]. На відміну від ряду мовознавців, Н.Босаківська, описуючи словотвір усного мовлення, серед суфіксів, які беруть участь у творенні назв жінок за їх фахом чи родом занять, кваліфікує суфікс *-иц’(a)* як малопроductивний [6: 40]. Проте ніхто не заперечує думки, що суфікс *-иц’(a)* у різних регіонах України виявляє різну продуктивність. Наприклад, в усному мовленні Одещини цей суфікс за питомою вагою займає третє місце після суфіксів *-к(a)* та *-и(a)*. Але “назвати цей суфікс малопроductивним не можна” [27: 164]. Помічено також, що деякі слова з цим суфіксом (*молочниця*, *в’язальниця*) виходять з ужитку. Т.Сіроштан серед локативних утворень на *-иц’(a)* виділяла найбільш продуктивні три словотвірні типи: 1. “найменування відкритого простору, місцевостей за назвами предметів, об’єктів, що там знаходяться (*границя*, *столиця*)”; 2. “найменування приміщень (*вилиця*, *звонниця*)”; 3. “назви вмістилищ (*полиця*)” [26: 10]. Дослідниця пише про різну продуктивність суфікса *-иц’(a)* в різні епохи. Наприклад, до XIX ст. використання суфікса *-иц’(a)* в українській мові було відносно невеликим, а вже в к. XX – поч. XXI ст. суфікс набув продуктивності, про це свідчать записи в історичних джерелах [ib.: 10].

Розглянемо словотвірні типи із суфіксом *-иц’(a)*, характерні для говірок Закарпатської області:

1. Високопродуктивний тип назв конкретних предметів: *головиц’а* ‘ступиця’ [Сб.: 251], *виниц’а* ‘спеціальна огорожа, на якій росте виноград’ (Ск, Дв, ВР, РК), *вудиц’а* ‘вудка’ (Ск, Тр; [Сб.: 42]), *лавиц’а*, *лавиц’а* ‘лавка, місце для сидіння’ (Ск, Вш, КсП, Гн, ВВ, Бз), *коўбиц’а*, *коўбица* ‘колода, на якій рубають колють дрова’ (Ск, Пл, Тр, Тс, Лз, Кл, Вр, РК, ВЛ, Гн, Ял, Пр), *драґиц’а* ‘тонка дощечка, якою покривають дах’ (Ск, Дв, Бр; [Сб.: 78; 20: 179]), *ізлициц’а* ‘спиця для в’язання; шпилька для волосся’ (Ск, ВР; [Сб.: 86]), *колодиц’а* ‘вісячий замок’, *таблиц’а* ‘дощка; малюнок’ [Сб.: 147, 348], *головиця*, *горлиця* ‘назви частин трембіти’ [Гриц.: 243]; пор. бойк. *бантиця* ‘поперечна на кроквах’, *бротяниця* ‘мотуз’яна вуздечка’, *віблиця* ‘довга неколена жердина в огорожі’, *вікниця* ‘підвіконня’ [Ониш., I: 43, 73, 115, 126]; гуц. *плиниці* ‘одна із двох половин круглого, розрізаного уздовж та струганого дерева’ [Нег.: 136], *брукниця* ‘колода, вздовж даху, до якого прикріплювалися крокви’, *лазниця*

‘приміщення для сушіння льону, конопель’, *сухариця* ‘всохле на корені дерево’ [ГГ: 30, 109, 180]; зах.поліс. *колóдиця* ‘поперечні бруски, що з’єднують полози саней’ [Арк., I: 236].

2. Високопродуктивний тип назв самок тварин, комах: *телиця* ‘молода корова від року до першого теління’ (Ск, Вш, Дб, Ял, НБ, ЛП, МУ, Нн; [20: 178]), *лисиця* ‘лиса’ (Ск, Кл), *ласиця* ‘ласка – хижий звір’ (Ск), *куриця* ‘курка’ (Ск, Нн, Гр, Лп, Кл, СП, ВВ; [Сб.: 156]), *кетиця* ‘свиноматка’, *матиця* ‘т.с.’, або ‘єдина на всю сім’ю бджола, що відкладає яйця, матка’ (Дв, Бр, Бз, Чн, Гн, ВР; [20: 178]), *кыр’тиця*, *керт’иця* ‘кріт’ (МР, МУ), *буволиця*, *біволиця* ‘буйволиця’ (Ск; [Сб.: 31; Бв.: 34]), *медведиця* ‘медвідь’, *лошиця* ‘кобила’ [П.Г.: 95], *мухариця*, *торголиця*, *гёргалиця* ‘комаха’ (Ск; [Сб.: 58, 178; Гриц.: 127]), *гус’їлиця* ‘гусінь’ [Сб.: 54], *білиця* ‘білка’, *вор’иця* ‘кобила, корова, телиця, яку багато разів гонять до бугая’ [Бв.: 35, 44], *ягниця* ‘ягня-самець’, *флуд’иця* ‘зла, агресивна вівця’, *галиця* ‘хижий звір, який полює на ягнят’, *кізлиця* ‘козеня-самець’ [Гриц.: 20, 30, 124, 278]; пор. бойк. *волен’иця* ‘самець оленя’ [Ониш., I: 140], гуц. *пуголовиці* ‘пуголовок’ [Нег.: 147], бук. *вивериця* ‘білка’ [СБГ: 50] (псл. **vēverica* т.с. [ЕСУМ, I: 342]), зах.поліс. *гусиця* ‘гуска’, *козиця* ‘сарка’, *ягниця* тощо [Арк., I: 114; II: 285; I: 128–129].

П. І. Білоусенко відзначав, що в українській мові назви самок тварин із суфіксом *-иця* утворювалися від безсуфіксних основ чоловічого роду, які ускладнювалися вже суфіксом *-иця* (*львиця*, *медведиця*, *кониця*, *волчиця*, *буголиця*), могли утворюватися також від іменників жіночого роду, “коли він є видовою назвою тварин” (*собакиця* ‘сука’, *козиця* ‘коза’), рідше – від іменників середнього роду (*телиця*, *лошиця*, *ягниця*) [4: 66–68]. Така тенденція простежується і в говірках Закарпаття.

3. Продуктивний тип назв осіб жіночої статі: *уд’овиця* ‘жінка, в якій помер чоловік’ (Ск, Нн, МР), *молодиця* ‘молода на весіллі’ (Ск, МР; [Сб.: 175]), *копылиця*, *копилиця*, *байстриця* ‘позашлюбна дитина – дівчинка’ (Ск, Дв, КсП, Кв, Дл; [Сб.: 149; П.Г.: 83]), *д’аволиця*, *бісиця*, *чор’иця*, *рідк.* ‘зла жінка’ (Ск, Нов; [Сб.: 26, 82]), *версниця* ‘ровесниця’ (Ск); пор. гуц. *гавкуніця* ‘сварлива жінка-керівник (про голову колгоспу чи партійного чиновника)’, *кобилиці*, знев. ‘висока на зріст не красива жінка’ [Нег.: 47, 90], *бабиця*, знев. до *баба* [СГГ: 117]; бук. *байстриця* ‘позашлюбна дитина’, *бахуриця* ‘дівчина-підліток’ [СБГ: 22, 27], зах.поліс. *сестриця* ‘жінка як член церковного об’єднання, в обов’язки якої входило прибирання церкви’ [Арк.,

II: 142]; пор. ще біл. *вдовиця*, *пасербиця*, *королиця* [21: 12].

4. Продуктивний тип назв їжі та кухонного начиння: а) назви їжі та напоїв: *киселиця* ‘суп із квашеної капусти; різдвяна страва з кукурудзяної муки і буряка або фруктів’, перен. ‘домашні клопоти, про які не варто кому-небудь розказувати’ (Ск, Вш, Гр, ВВ, Вд, КсП; [Сб.: 141; П.Г.: 78]); пор. гуц. *арданиця* ‘вода, освячена на Водохрещі’ [ГГ: 18]; б) назви кухонного начиння: *ожиця* ‘ложка’ (Ск, Вш, Гр; [Сб.: 214]), *бербе’ниця*, *бербениці* ‘посудина, в якій носили молоко’ (КсП, Кв, Бг, Лаз, Дл, [Сб.: 29; П.Г.: 12]).

5. Малопродуктивний тип назв рослин: *ко’сиця* ‘квітка’ (Ск, МР, Бр, Дл, Вш, ЛП, Нн, Гр, Лп; [Гриц.: 212]), *ріпиця* ‘редька дика’, *романиця* ‘ромашка лікарська’ [Сб.: 308, 323], *кли’ниця* ‘явір’ (Дл), *оже’ниця* ‘ожина’ (Вр); пор. гуц. *блекотиця(я)*, *белкотиця* ‘блекота’ [ГГ: 26; СГГ: 167], зах.поліс. *капу’стиця*, *кропилиця* [Арк., I: 256; I: 127].

6. Малопродуктивний тип понять, пов’язаних із одягом: *ромбиця* ‘гудзик’, *катиця* ‘кепка’ [Сб.: 58, 138], *партиця* ‘кольорові смужки на тканині’ (Ск, Чн; [Сб.: 218]), *ко’лопниця* ‘конопляна сорочка’ [П.Г.: 82]; пор. гуц. *бар’аниця* ‘покривало з вичинених овечих шкур’ [СГГ: 147]; бук. *алтиця* ‘клинок під пахвою у чоловічій або жіночій сорочці, кожусі тощо’ [СБГ: 18].

7. Малопродуктивний тип назв природних явищ: *голо’ледиця*, *по’ледиця* ‘слизька примерзла дорога’, *веселиця* ‘веселка’ [Сб.: 37, 50, 251], *віхтелиця*, *віколиця* ‘вихор, завірюха, хуртовина, буря’ [П.Г.: 27; Бв.: 42].

8. Малопродуктивний тип хвороб та ліків: *борода’виця* ‘бородавка’ (Ск, МР, Дб), *кыр’виця* ‘кров’, *жубериця* ‘якась хвороба’ [Сб.: 86, 142], *бол’фиця* ‘пухир’ (Бг).

9. Непродуктивний тип знарядь праці: *жорниця* ‘прилад, в якому товкли кукурудзу, пшеницю’ тощо (Вш), *теслиця* ‘знаряддя праці по дереву’ (Гд); пор. гуц. *глиця* ‘деталь ткацького верстата, за допомогою якої протягають поперечні нитки через отвір в основі; кушнірський інструмент’ [Гриц.: 241; ГГ: 46].

Отже, як свідчать наші спостереження, в закарпатських говірках суфікс *-ин(а)* переважає в утворенні назв конкретних предметів неживої природи, а суфікс *-иц’(а)* – переважає у називанні осіб жіночої статі та у назвах самок тварин, поряд з цим виявляє продуктивність у назвах конкретних предметів.

Список обстежених населених пунктів

Бг – с. Богдан Рухівського району, Бз – с. Березники Сваляв., Бр – с. Брід Іршав., ВБ – с. Великий Бичків Рахів., ВВ – с. Верхнє Водяне Рахів., Вд – с. Водиця Рахів., ВЛ – с. Великі Лази Ужгород., Вр – с. Ворочево Перечин., ВР – с. Верхні Ремети Берегів., Вш – с. Вишково Хуст., Гд – с. Гайдош Ужгород., Гл – с. Голубине Сваляв., Гн – с. Ганьковиця Сваляв., Гр – с. Грушово Тячів., Гр – с. Горонда Мукачів., Дб – с. Добрянське Тячів., Дв – с. Довге Іршав., Дл – с. Ділове Рахів., Зг – с. Загорб Великоберез., КБП – с. Кобилецька Поляна Рахів., Кв – с. Кваси Рахів., Квс – с. Квасово Берегів., Кл – с. Колочава Міжгір., КПс – с. Костева Пастіль Великоберез., КсП – с. Косівська Поляна Рахів., Лаз – с. Лазіщина Рахів., Лз – с. Лозянський Міжгір., ЛП – с. Липецька Поляна Хуст., Лп – с. Лопухово Тячів., Лт – с. Люта Великоберез.,

Лц – с. Лецовиця Мукачів., МР – с. Малий Раковець Іршав., МУ – с. Мала Уголька Тячів., НБ – с. Нижній Бистрий Хуст., Нв – с. Новоселиця Виноградів., Нн – с. Нанково Хуст., Пл – с. Пилипець Міжгір., Пр – с. Перехресний Воловець., РК – с. Руські Комарівці Ужгород., Рс – с. Руське Мукачів., Ск – с. Сокирниця Хуст., СП – с. Синевирська Поляна Міжгір., Ст – с. Скотарське Воловецьк., ТП – с. Тур'я Поляна Перечин., Тр – с. Турички Перечин., Трн – с. Торунь Міжгір., Трс – с. Тросник Виноградів., Тс – с. Тарасівка Тячів., Тш – с. Тишів Воловецьк., Чн – с. Чинадієво Мукачів., Ял – с. Ялове Воловецьк.

Скорочення назв використаних джерел

Арк. – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок : У 2-х т. / Аркушин Г.Л. – Луцьк : Вежа – 2000. – Т. 1–2.
Бв. – Бевка О. Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Марамороського комітату / Бевка О. – Ніредьгаза, 2004. – 180 с.
ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник. – Львів, 1997. – 232 с.
Гриц. – Грицак М. Скарби гуцульського говору : Росішка (вівчарство у текстах) / Грицак М. – Львів, 2008. – 320 с.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К. : Наук. думка, 1982 – 2006. – Т. 1–5.
Нег. – Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березови / Негрич М. – Львів, 2008. – 224 с.
Ониш. – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : У 2 ч. / Онишкевич М.Й. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.
П.Г. – Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю.О. Піпаш, Б.К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
Сб. – Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Сабадош І. В. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
СБГ – Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н.В.Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
СГГ – Словник гуцульських говірок (літера “Б”) // Гуцульщина : Лінгвістичні етюди. – К. : Наук. думка, 1991. – 308 с.

Література

1. Аркушин Г.Л. Іменний словотвір західнополіського говору : [Монографія] / Аркушин Г.Л. – Луцьк: Вежа, 2004. – 764 с.
2. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни та словотвору / Бевзенко С.П. – К. : Наук. думка, 1960. – 415 с.
3. Білоусенко П.І. Назви податків із суфіксом *-ина* та *-чина (-щина)* в історії української мови / Білоусенко П.І. // Відображення історії та культури народу в словотворенні: доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славистів (25–28 травня 2010 р., Київ, Україна) – К. : Виданичий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 348–354.
4. Білоусенко П.І., Німчук В.В. Нарис з історії українського словотворення (суфікс *-иця*) / П. І. Білоусенко, В.В. Німчук. – Київ–Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 206 с.
5. Білоусенко П.І., Німчук В.В. Нариси історії з українського словотворення (суфікс *-ина*) П.І. Білоусенко, В.В. Німчук. – Запоріжжя–Ялта–Київ : ТОВ “ЛІПС” ЛТД, 2009. – 252 с.
6. Босаківська Н.Л. Деякі особливості словотвору усного мовлення (назви жінок за фахом чи родом занять) / Н.Л. Босаківська // Мовознавство. – 1976. – № 3. – С. 40–44.
7. Булаховський Л.А. Вибрані праці в 5 т. – Т. 2. – К. : Наук. думка, 1977. – 632 с.
8. Виноградов В.В. О грамматической омонимии в современном русском языке / В.В. Виноградов // Русский язык в школе. – 1940. – № 1. – С. 1–11.
9. Городенська К.Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова : (Відіменні деривати) / К.Г. Городенська, М.В. Кравченко. – К. : Наук. думка, 1981. – 199 с.
10. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: [навч. посібник] / Горпинич В.О. – К., 1999. – 207 с.
11. Гоца Е.Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських говорах Карпат / Гоца Е.Д. // [відп. ред. І.В.Сабадош]. – Ужгород, 2010. – 360 с.: іл.
12. Дика Л.В. Суфіксальний словотвір іменника в говірках полісько-середньонадніпрянського порубіжжя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л.В. Дика. – К., 2003. – 19 с.
13. Дідківська Л.П. Про функціонування демінутивів (на матеріалі художнього стилю української та російської мов) / Л.П. Дідківська // Мовознавство. – 1976. – № 5. – С. 8–14.
14. Закревська Я.В. Одночленні і двочленні дублетні назви в діалектах української мови / Я.В. Закревська // Мовознавство. – 1979. – № 6. – С. 48–54.
15. Карпіловська Є.А. Формальне варіювання суфіксів у сучасній українській мові / Є.А. Карпіловська // Мовознавство. – 1993. – № 5. – С. 35–43.
16. Ковалик І. І. Питання словотворчої омонімії та синонімії в сфері іменників слов'янських мов / І. І. Ковалик // Питання слов'янознавства. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1962. – С. 5–26.

17. Кравченко М.В. Словотвірний аналіз дериватів із суфіксом *-ин(a)* і його похідними формантами / М.В. Кравченко // Українська мова і література в школі. – 1987. – № 9. – С. 24–31.
18. Муқан А.М. Словотвір українських наддунайських говірок / А.М. Муқан // Праці Х Республіканської діалектологічної наради. – К., 1961. – С. 156–168.
19. Німчук В.В. Словообразование именных частей речи в закарпатских верхнеприборжавских говорах : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов мира (укратнский язык)” / В.В.Німчук. – К., 1962. – 18 с.
20. Німчук В.В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (суфіксація) / В.В. Німчук // Наукові записки Ужгородського університету : діалектологічний збірник. – 1955. – Т. 14. – С. 169–192.
21. Павленко Н.А. Развитие белорусского субстантивного слово- образования (фемининативы, XIX – XX вв.) : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филол. наук : спец. 10.02.02 “Белорусский язык” / Н.А.Павленко. – Минск, 1979. – 38 с.
22. Пагиря И.Д. Из словообразования имен существительных в говорах западной Мукачевщины / И.Д. Пагиря // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу : Тез. докл. – Воронеж, 1974. – С. 140–142.
23. Родніна Л.О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові / Л.О. Родніна // Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 57–118.
24. Сабадош І.В. Формування української ботанічної номенклатури / Сабадош І.В. – Ужгород, 1996. – 190 с.
25. Сікорська З.С., Шарпило Б.А. Деякі закономірні риси системи словотворення іменників в українських говорах південно-східного мовного пограниччя / З.С.Сікорська, Б.А. Шарпило // Мовознавство. – 1970. – № 3. – С. 51–59.
26. Сіроштан Т.В. Формування словотвірної структури NOMINA LOCI в новій українській мові кінця XVII – початку XXI століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т.В. Сіроштан. – Запоріжжя, 2011. – 20 с.
27. Спостереження над суфіксальним творенням іменників-назв осіб жіночої статі за професією в усному мовленні // Усне побутове літературне мовлення. – К. : Наук. думка, 1970. – С. 161–164.
28. Фекета И.И. Названия женщин по роду деятельности и профессии в украинских говорах Закарпатья / И.И. Фекета // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу : тез. докл. – Воронеж, 1974. – С. 163–165.
29. Шумицька Г.В. Словотвір апелятивних іменників у північно-лемківських говірках української мови : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г.В.Шумицька. – Ужгород, 2010. – 19 с.
30. Słowski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański. – Wrocław; Warszawa; Gdańsk: Wydawnictwo PAN. – 1974. – Т. I. – S. 43–141; 1976. – Т. II. – S. 13–60; 1979. – Т. III. – S. 11–19.

Олеся Фанта

**ОБРАЗОВАНИЕ ОТСУБСТАНТИВНЫХ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ЖЕНСКОГО РОДА
В УКРАИНСКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТЬЯ**

Аннотация. В статье описаны словообразовательные типы имен существительных, производных от субстантивов при помощи суффиксов *-ин(a)*, *-иц'(a)*, в украинских говорах Закарпатья.

Ключевые слова: имя существительное, словообразование, суффиксы *-ин(a)*, *-иц'(a)*, украинские говоры Закарпатья.

Olesya Fanta

**CREATION OF VIDSUBSTANTIVE NOUNS OF FEMININE GENDER IS
IN THE UKRAINIAN PATOIS OF TRANSCARPATHIA**

Summary. The article described creation of words types of nouns, formed from substantives by the suffixes of *-ina* and *-icya*, in Ukrainian patois of Transcarpathian region.

Key words: noun, derivation, the suffixes of *-ina* and *-icya*, the Ukainian patois of the Transcarpathian region.

Фанта Олеся Василівна – аспірантка кафедри української мови УжНУ.